

genren. Men inte *hvergang*. Och det är inte alltid konsekvent genomfört: vissa psalmgrupper får speciella inledningar, t. ex. Asafpsalmerna, men inte Davidssamlingarna. Å andra sidan kompenseras detta av att klagopsalmen introduceras två gånger bland de 25 *case studies* som distribuerats bland kommentarerna. Dessa anges som motiverade av *særlige temaer* men är likväl som regel baserade på formkritiska kategoriseringar av klassisk typ. Kommentardelarna följer en gemensam och välfungerade uppläggning i fem delar: litteratur, textkritik, karakteristik, struktur och tolkning. I fokus finns den färdiga psalmen, man bortser helt från tydliga tecken på växt (Ps. 24) eller omnämner blott denna möjlighet (Ps. 38). Uppmärksamheten på det litterära sammanhanget varierar i praktiken bland författarna. Ps. 102 är en individuell klagopsalm som utifrån sin kontext läses som en bön om lösning på kungens mänskliga problem. Ps. 40, å andra sidan, tolkas helt traditionellt utifrån ett formkritiskt perspektiv. När ett sådant perspektiv förekommer kan det vara påfrestande traditionellt. Så laboreas det med undergrupper till klagopsalmen i form av sjukdomspsalm (Ps. 6) och psalm för en oskyldigt anklagad (Ps. 7). Det förefaller lite gammaldags att så transsubstantiera metaforer, och är något kontraproduktivt utifrån Århusforskarnas program och profil. Utifrån detsamma får traditionshistoriska frågor ett begränsat utrymme. Men metaforkritiken kan leda dit och då kan penseldragen bli lite väl grova (Ps. 87). Ett traditionellt kommentarproblem som accentueras av den litterära approachen är sorteringen av parallellställen som anförts till läsarens fromma. Till Guds pilar och hand som negativt drabbat den bedjande i Ps. 38 erinras om Gud som bågskytt i GT:s teofanier och om hur Guds hand kan vara inblandad i profetisk extas och filistéernas böldpest. Varför är det bra att bli påmind om detta?

Bra är det mesta i denna nya skandinaviska psalmkommentars ambition och genomförande. Med tanke på målgruppen är den en fullträff. Inte enbart för det enastående vackra omslagets skull pryder den sin plats bland användbara handböcker hos alla oss som ständigt fascinerats av alla bibelbäckers bibelbok.

Fredrik Lindström

Birgit Stolt: *Martin Luthers Rhetorik des Herzens*. 200 sid. Mohr Siebeck, Tübingen 2000.

På första sidan i Martin Walsers omdiskuterade roman *Tod eines Kritikers* hävdar huvudpersonen att den personliga tonen i det tyska språket kom inte först med Goethe, utan redan genom Seuse, Eckhart och Böhme. Dessa mystiker sägs ha varit lyckliga och lyckliga inte med flickor, män och kvinnor, utan med

Gud. Birgit Stolts bok om hjärtats retorik hos Martin Luther gör det tydligt att också Luther kunde placeras in i raden, eller snarare bildat en egen kategori, eftersom han var lycklig och olycklig såväl med människor som med Gud, där det andliga och det jordiska livets erfarenheter ständigt berörde och grep in i varandra. Det tillhör den lilla bokens stora förtjänster att Luthers kombination av Guds-ords-mystik och praktiskt kallelsemedvetande blir så tydlig, att inte säga självklar, att den just därför varit så svår att förstå, kanske ibland mera för de teologiska forskarna än för de praktiskt fromma människorna.

Birgit Stolt gör upp med flera tidigare vanliga vanföreställningar, inte minst den att retorik skulle utesluta eller motverka inspiration och spontanitet. Hon utgår från språkvetenskapliga iakttagelser: kap. I behandlar Lutherbilden i språkvetenskapens förändringar. Förf. återvänder här till sin övertygande hypotes om blandspråket i Luthers *Tischreden*. Tidigare har man hävdatt att Luther i dessa bordssamtal talade ren tyska. Latinet skulle ha fungerat som ett slags stenografi för nedtecknarna, och sedan av tidsskäl följt med i utgåvan. Istället har Luther i bordssamtalen använt ett blandspråk, där latinet varit självklart inom det teologiska språkområdet. Det betyder också att hans latinska och tyska språkanvändning står i intensivt beroende av varandra, och att hans nyskapande insatser för det tyska språket inte kan isoleras från hans användning av latinet.

Kap. II tar upp problemet språk, tro och retorik. Att retoriken och dess regler inte utesluter, utan härtrons förkunnelse och budskap klargör förf. redan i en underrubrik som «Bibelrhetorik. Gott, der Heilige Geist und Paulus als Rhetoren». Den gamla, ännu bland en del teologer förekommande nedvärderingen av retoriken som «bara» retorik (och därmed något oandligt, oteologiskt eller ytligt) avvisas. Här anknyter Birgit Stolt till forskare som H. O. Burger, som ser en identitet mellan «affective mysticism» och «affective rhetoricism». Samtidigt betonar hon skillnaden mellan retorikens *persuasio* (övertygande/övertalande) och trons väckande genom predikan. Den humanistiska retoriken talade nämligen inte om den Helige Andes medverkan. Likväl betonas i båda dessa sammanhang en av egen erfarenhet präglad «Gefühlsbeteiligung». I ett kort avsnitt belyser förf. «Und fühl's im Herzen» som förståelseprocess, som alltså inte alls utesluter retoriken eller gör den obehövlig. Man skulle här kunna jämföra med den falska motsättning mellan barockens affekt- och harmonilära å ena sidan, och musikalisk inspiration å andra sidan, som så länge gjorde forskare blinda för formens inspirationsbärande funktion i t. ex. J. S. Bachs musik.

I kap. III, som behandlar predikan, konstateras bland annat att skillnaden mellan Luther och Melan-

chton ingalunda består i att Luther var oberoende, men Melanchton bunden av retorikens regler. Förf. konstaterar istället att de båda — trots en gemensam teoretisk-retorisk grund — profilerar sig som i grunden olika retoriker.

Även i kap. IV, om bibelöversättning, betonas affekternas stora betydelse för Luther. Här uppmärksammas inte bara den i nutiden ofta upprepade principen om ett bibelspråk som utgår från det vardagliga talspråket, utan också sakralstilens betydelse för Luther som bibelöversättare. Kapitel V tar upp förhållandet mellan retorik och musik i Luthers Deutsche Messe 1526, med tyngdpunkt på recitationen av perikoperna. Kap. VI behandlar humorn i Luthers författarskap, och konstaterar att Luther här överträder de gränser som Cicero och den särskilt beundrade Quintilianus dragit upp. I kap. VII tar Stolt slutligen upp barnskapet hos Gud, där hon återkommer till sina tidigare också på svenska presenterade iakttagelser om det egna faderskapets betydelse för Luthers gudsbild: syndernas förlåtelse som ett kärleksfullt blöjbyte! Här anknyter Birgit Stolt avslutningsvis till diskussionen om huruvida den gamle Luther, som länge hävdats, var en förgrämd och bitter man, en uppfattning som 1996 starkt ifrågasattes av Helmer Jung-hans. Hennes slutsats blir att den unge Luther gör ett betydligt dystrare intryck än den åldrade reformatorn. Här kunde diskussionen om Luthers på äldre dagar ibland mycket grova polemik förts längre.

Med sin tyngdpunkt på Luthers författarskap från 1530- och 1540-talen har Birgit Stolt även ur kyrkohistoriskt perspektiv bidragit till att korrigera den överbetoning som ibland kommit den unge Luther till del, när det teologiska genombrottet snarare än det praktiska genomförandet och receptionen ställts i centrum. Förf. har gett oss en på en gång djupgående, elegant och nyktert hållen presentation av forskningsläge och egna forskningsresultat inom ett tidigare försummat område.

Anders Jarlert

Bertold Klappert/Manfred Schulze (Hg.): *Aus der Umkehr leben. Hans Joachim Iwand 1899–1999 (Veröffentlichungen der kirchlichen Hochschule Wuppertal: Neue Folge; Band. 4). 202 sid. Foedus, Wuppertal / Neukirchener, Neukirchen-Vluyn: 2001.*

Hans Joachim Iwand är tyvärr knappast längre ett namn som varje svensk teolog direkt kan identifiera. Iwand var luthersk teolog, engagerades av den bekännande kyrkan under nazismen, fick sin behörighet som akademisk lärare indragen och kom att verka som församlingspräst i Dortmund. Hans hustru, juris doktor Ilse Iwand, halvjudinna, lyckades genom för-

handlingar med Gestapo förhindra att Iwand placeras i koncentrationsläger sedan han arresterats. Med sin familj överlevde han med knapp nöd i prästgårdens luftskyddskällare när huset totalförstördes när allierat flyg lade ut en förintande bombmatta över staden i slutet av 1944. Manuskript och böcker som inte fick plats i skyddsrummet gick förlorade.

Redan före kriget gjorde sig Iwand känd som Luther-forskare. Uppsatser som *Theologie als Beruf* och *Die 1. Barmer These und die Theologie Martin Luthers* (1936, flera senare publiceringar, bl. a. i *Evangelische Theologie* 1986), gjorde Iwand känd. Vid ett av de tillfällen då han var arresterad skrev han en kommentar till Luthers avhandling om den trålbundna viljan för Münchenutgåvan av Luthers skrifter; den publicerades 1939. *Glaubensgerechtigkeit nach Luthers Lehre* fullbordades 1940 och blev för flera decennier ett grundläggande verk för dem som ville tränga in i reformatorns tänkande.

Sommaren 1945 deltog Iwand i konferensen i Treysa som hade till uppgiften att utse en styrelse som kunde arbeta med att bygga upp en ny evangelisk kyrka i Tyskland. Återuppriktandet av konfessionella protestantiska strukturer som utgångspunkt för nyorganiseringen av den evangeliska kyrkan (EKD) i Tyskland efter kriget såg Iwand som återfall till tiden före Barmenförklaringen. Han var luthersk teolog men emot bildandet av en förenad luthersk kyrka (VELKD). Han ville inte binda landets och kyrkans framtid vid nationella traditioner.

I slutet av 1945 utsågs Iwand till professor i Göttingen — ett av de få universitet som skonats från förödelse under kriget. Den av Iwand utgivna tidskriften *Göttinger Predigtmeditationen* erbjöd inspirationsmaterial för varje söndags- och helgdagspredikan. Den präglade en hel generation av tyskspråkiga efterkrigsteologer.

Iwand författade utkastet till den bekännande kyrkans uttalande *Darmstädter Wort* 1947 om den tyska skulden och Tysklands framtid och han slutredigerade det också. Iwand förespråkade försoning med folken i östeuropa.

Hans Joachim Iwand hade flera anknytningar till Sverige och svenska teologer. Under en rad år på 1950-talet semesterade han i Furusund. År 1950 kallade han Gustaf Wingren till en gästprofessur i Göttingen. De båda disputerade offentligt om förhållandet mellan Barths och Luthers teologier. Wingren förespråkade skillnaden och motsättningen mellan de två, medan Iwand betonade sammanhanget och kontinuiteten. De båda kombattanternas ståndpunkter finns sammanfattade i hans *Nachgelassene Werke*. Under Bultmann-debattens dagar publicerade han en uppsats som blivit klassisk: *Wider den Missbrauch des <pro*